

Balkáni históriák

Balkán (török): erdővel borított hegyvidék. A szó eredeti jelentése a legtöbb kézikönyvben megtalálható, ám érdemes volna számbavenni, mi mindent illetünk „balkáni” jelzővel. Koszos, undorító (WC), család, megvesztegetés, tömegirtás, vérbosszú, száj- és körömfájás, sorbanállás a határon.

Nem tudom, a balkániak hogy vannak vele, de mi itt, a Kárpát-medencében szilárdan meg vagyunk győződve arról, hogy mindez tőlünk távolí, ránk nem jellemző, éppen ellenkezőleg. Amúgy persze nem sokat tudunk róluk – olykor úgy gondoljuk, nem is szükséges többet tudnunk.

A fél évtizeden át tartó délszláv háború ugyanakkor nagyon föllendítette a nyugati Balkán-kutatást; a média hatására sorra születtek és születnek az útleírások, a térség történetét, politikai, vallási viszonyait, egy-egy népét bemutató kötetek, melyek némelyike gyorsan bestsellerré válik. Az angol nyelvű könyvek bőségéről bárki meggyőződhet, ha csak bekukkant a Közép-európai Egyetem Nádor utcai könyvesboltjába.

„A levágott fej a montenegrói ember legnagyobb büszkesége és öröme volt. A legmagasztosabb cselekedetnek és lelki vigasznak tekintette a fejtételt, hiszen mitikus történetek és a lértét folytatott leplezetlen küzdelem légkörében nőtt fel. Nem érzett gyűlöletet a levágott fej iránt... hanem csak megbecsülést és féltő gondoskodást. Megmosta, besózta, megfésülte. Utóvégre emberi fej volt – és a kivégző sajtát, rendkívüli érdemének emblémája. A montenegróiak nem az ellenség megfélemlítése végett bocsátották közszemlére a levágott fejeket, mint a törökök, hanem azért, hogy elnyerjék a közösség tetszését és elismerését. Számon tartották, hogy valaki hány fejet vágott le, tovább mesélték, felvésték az illető sírkövére... Amit a külföldi barbárságnak vélt, az a montenegrói szemében a háború, a hadviselés költsége volt.”

Ezeket az ihletett mondatokat *Milovan Djilas*, Montenegro (Crna Gora, Fekete-

hegy-ország) talán leghíresebb szülőtte írta, s *Barbara Jelavich* – feltehetően délszláv eredetű – amerikai történész idézi őket. Hazai könyvesboltjaink korántsem bővelkednek a Balkánról szóló művekben, ezért is olyan örvendetes, hogy az Osiris és a 2000 Kiadó nagylélegzetű, kétkötetes tudományos munkát jelentetett meg az „*Europica Varietas*” elnevezésű közös sorozatában. (Az érdeklődők magyar nyelven eddig *Niederhauser Emil* professzor kitűnő, ám negyedszázaddal ezelőtti kicsiny kötetéből – *Forrongó félsziget* –, esetleg *Balanyi György* 1920-as, nagyon informatív, de elfogultan oroszellenes könyvecskéjéből – *A Balkán-probléma fejlődése* – tájékozódhattak.)

Jelavich műve először 1983-ban, tehát *Tito* halála után, de még a nagy fölfordulás előtt jelent meg a Cambridge University Press-nél. Lényegében alapvető fontosságú egyetemi tankönyv, melynek első köteté az 1699–1887 közötti, a második az 1887–1982 közötti időszakot tekinti át. Döntően politikátörténet ad, némi gazdaság- és társadalomtörténettel, a művelődési viszonyoknak már nem jut hely. Informatív, de nem zsúfolt, mértékletes stílusú, de nem száraz, tárgyilagos, de nem kerüli meg a kényes kérdéseket, tehát számos erénnyel ékes. Az egyik legfontosabb ezek közül, hogy a mai válság sok eleme érzékelhető, s ami még lényegesebb, megérthető Jelavich fejtegetéseiből.

Mivel 750 oldanyi szövegről van szó, a leglényegesebb gondolatok ismertetésére sincs terem. Néhány tanulságot szűrnék le csupán, abban a reményben, hogy sok kollegám kap kedvet a Balkán tanulmányozásához.

Az első, hogy minden iszonyatosan bizonyolult, összetett – sokszor minél kisebb a szóban forgó nép vagy terület (pl. éppen

Montenegro), annál inkább –, a szerző érdeme, hogy tartózkodik a leegyszerűsítéskéntől. Szerencsére gondol az egyszerű olvasóra: a fejezetek végén tömör összefoglalások segítik az eligazodást. Jelavich elemében van, ha összehasonlíthat; nagyon sikeresnek érzem például az oszmán és a Habsburg uralom összevetését.

Az is kiderül, hogy nem úgy volt ám, ahogy hinni szeretjük: mi magyarok vitézkedtünk, ellenálltunk, míg ők a Balkánon békésen fizették az adót a töröknek. Egyáltalán: Jelavich bőven tud újat mondani a (hanyagolt) Oszmán Birodalom működéséről.

Az sem igaz, hogy folyton a törökök nevéhez fűződnek a vérengzések. Jelavich nagyon körültekintő e gyakran visszatérő események ismertetésénél, azt azonban meg-megjegyzi: az európai közvélemény előtt rendre elhallgatták a keresztények mézszálzásait, de drámai beszámolók születtek, ha ugyanazt a törökök csinálták.

Jelavich szintén cáfolja azt a közkeletű tézist, hogy a 19. századi diplomáciai bonyodalmaknál feltétlenül a cár vagy a „pánszlávok” kezét kell keresni. Valójában Oroszország gyakran inkább kivárt vagy éppen konzervatív-egyezkedő politikát folytatott – igaz, a „balkáni” fejlemények azután rendre arra kényszerítették, hogy a fegyverekhez nyúljon. „Mihelyt eloszlik a lőporfüst, s eloszlanak a dicsőség rózsás fellegei, marad a pusztá eredmény, vagyis: óriási veszteségek, kétségbeesítő pénzügyi helyzet. És az előnyök? Felszabadított szláv testvérek. Akiknek hálátlansága meg fog lepni bennünket” – kesereg egy orosz külügyi tisztviselő az 1877-es válság kapcsán.

Csupán egyetlen fenntartást és egyetlen kifogást említenék. A fenntartás a balkáni nemzetállamok nyugatias, ha úgy tetszik, európai jellegének szól: a kérdés szakértői tudnák megítélni, nem becsüli-e túl a szerző ezeket a vonásokat. Igaz, sokszor említi a demokratikus-nyugatias felszín és a keleti-balkáni mélység közötti feszültséget, mégis az az érzésem – s az utolsó évtized történései is ezt látszanak igazolni –, az utóbbiak hatása erősebb.

A kifogás alapvetően az első kötetet, annak is inkább a bevezetőjét érinti. Sajnos nem derül ki – s itt látszik, hogy Jelavich nem középkorkutató –, mit is kellene Balkán alatt érteni, hogyan határolja körül földrajzi vagy történeti szempontból a térséget. (A 12. oldal elég szerencsétlen térképe is ezt a benyomást erősíti.) Az Oszmán és a Habsburg Birodalom óhatatlanul a látókörébe kerül, velük együtt a magyarok is, akik ezáltal – legalábbis az első kötetben – szintén a Balkán-történet alanyává válnak. De nem is ezzel van bajom, mint inkább azzal, hogy itt sem eléggé veszi észre a nyugatias rendi és a keleties balkáni struktúrák közötti különbséget, amihez hozzájárul a magyar történelem hiányos ismerete. Az eredmény számos kisebb-nagyobb félreértés és tévedés.

Ezzel együtt – ismétlem – a két kiadó igazán színvonalas és hiánypótló munkát adott ki. *Balabán Péter* fordítása ezúttal is gördülékeny, a nyomdahibák száma nem bosszantó, s mindkét kötet tartalmaz névmutatót, sőt a térképek jegyzékét is.

Az angol nyelvű Balkán-irodalomból említhető *Lev Trockij* izgalmas cikkgyűjteménye: az 1912–13-as Balkán-háborúkról a Kijevszkaja Miszl számára küldött haditudósításait fordították le és szerkesztették kötetbe.

Egy másik riportkönyv szerzője szintén jó ismerősünk, *John Reed*, az orosz forradalom krónikása (*Tíz nap, amely megrengette a világot*). 1915-ös balkáni utazásai *Háború Kelet-Európában* címmel 1916-ban jelentek meg először, s most (1994-ben) a Phoenix kiadó látta elérkezettnek az időt az új kiadásra.

Öszintén szólva, szerintem nem volt érdemes elővenni. Reed teljesítménye ugyan imponáló – minden technikai és nyelvi akadályt leküzdve keresztül-kasul utazta a déli és a keleti frontot –, az eredmény azonban alig több zszurnalisztikus közhelelyek gyűjteményénél. Milyen kevés változás történt ezen az egzotikus vidéken! – gondolhatta az amerikai kiadó, amikor Reed útikönyvét leporolta. Járványok, mocskos és népdalok; hősiességek, lassan

mozduló bolgárok, franciákat majmoló románok, megvesztegethető törökök, zürzavar az orosz hadseregben. (Külön tanulmány lenne számba venni, mennyiben előlegzi ez az utirajz a két évvel későbbi a forradalmi Oroszországban.) Sok nagylelkű kis néppel találkozunk, akik a központi hatalmak hadigépezetének áldozatai. Halál és erőszak mindenütt. Hogy kik csinálták?

„Hogy teljesen fair legyek, jeleznem kell, hogy mindenütt megmondták: a magyarok és nem az osztrák-németek követék el az atrocitásokat, akik mindig is a szerbek ellenségei voltak... A magyarok visszatértek vad őseikhez, a hunokhoz... A lerombolt előjáróságnál egy fiatalember ült, akinek szeméit magyar szurony szúrta ki.” Másutt: „... a magyarok összerelték Prjnavor száz lakosát – nem tudták az összeset bezsúfolni a házba, ezért szorosan összekötözve mellé állították őket –, azután fölgújtották a házat és lelőtték, aki menekülni akart. Ez a hosszú sarcsomó a sírjuk... A történet túl szörnyűnek tűnt, ezért külön érdeklődtem, de szó szerint igaznak bizonyult. Svájci orvosok vizsgálták meg a helyszínt, fotókat csináltak a testekről: öregemberek és gyerekek voltak.” És így tovább – még az is kiderül, hogy a tifuszt szintén az osztrák–magyar hadsereg vitte be Szerbiába.

Őszintén szólva, számomra kideríthetetlen az idézett sorok igazságtartalma (a hunokat nem számítva). Újabb, nehezen megválaszolható kérdés, hogy Reed (és esetleg más nyugati riporterek) műve mennyiben hatott az angolszász közvéleményre – például a versailles-i békecsinálás folyamatára. Az embernek óhatatlanul *Harold Nicholson* angol fődelegátus őszinte sorai jutnak eszébe, aki mindig megvetéssel gondolt a hunok barbár leszármazottaira...

A nyájas olvasó persze most azt mondja: tessék, megint bennünket bántanak, megint minket sújtanak az előítéletek – s igaza is van. Hihetetlenül lassan változnak a megrögzött sztereotípiák. A viszonylag tájékozott Jelavich is rendre visszatér az

elnyomó, sovén magyar nemzetiségi politikára, ám bizonyítékai meglehetősen szegényesek. Igaz, a „durva” kitélt csak az 1919 utáni balkáni nemzetiségi politika leírásakor alkalmazza.

Van frissebb példám is: kezembe került *Immanuel Geiss*, a jeles brémai történész-professzor egy 1990-es könyve. Geiss az első világháború diplomáciatörténetének egyik legismertebb kutatója, s e művének már a címe is izgalmas: *Hosszú út a katasztrófába. Az első világháború előtörténete 1815–1914* (Piper Verlag). Az első fejezetben felsorolja a 19. század fontosabb nemzeti kérdéseit, a lengyelt, az írt, az olaszt, a románt, a görögöt és a magyart (a némettel persze külön foglalkozik). A magyar – Mohácstól a kiegyezésig – 23 sort kapott, de ebben az alábbi mondat is elfért: „Az 1848–49-es magyar forradalomnak a nagymagyar sovinizmus okozta bukása és az 1867-es kiegyezés és az 1914 felé vezető folyamat fontos feltételeit teremtették meg.” A szerző még többször visszatér a nagymagyar sovinizmusra – s én nem akarom állítani, hogy olyan nem létezett –, csak jelzem, hogy 1848–49-nél talán utalhatott volna az orosz beavatkozásra. (A bibliográfiára pillantva a dolog már nem annyira meglepő: Geiss az amúgy remek *A. J. P. Taylor* először 1948-ban kiadott *Monarchia-könyvét* használta, amelyben a „szlovák eredetű, de magyarizmusra áttért [!]” *Kossuth* „sem a történelmi hagyományok, sem a tények erejét nem ismerte el”, s „az első volt, aki az idealizmust megrontva, a nemzeti szenvedélyek szolgálatába állítva jutott diktatori hatalomhoz”, és „örömmel üdvözölte a nemzeti konfliktusokat, amelyek alkalmat adtak a nem-magyar népek kiirtására [!]. Egyedül ő akadályozta meg a kompromisszumokat...”

Ez van – mondhatnánk –, de persze nem csak ez van. Talán lesz még lehetőségem az Iskolakultúrában további olyan művekről is beszámolni, amelyek sokkal korszerűbb és kiegyensúlyozottabb felfogást tükröznek.

Bihari Péter